

نگاهی تبارنحیّه تدزیب قرآن

بروین برزین

علامات هم به همین شیوه مزین شده‌اند . چون عده‌ای از ایرانی‌های مانوی مذهب کتاب دینی خود (ارژنگ یا ارتنگ) را که بوسیله مانی منقوش و مزین و به آنها عرضه گردیده بود تزئین مینموده‌اند بعد از ایمان آوردن به اسلام از نظر اینکه در این مذهب نقش شکل و تصویر نهی گردیده و مکروه شناخته شده بود احتمال دارد که هنرمندان برای ارضاء غریزه هنری خود بطرزی که در بالا ذکر آن گذشت به تزئین و تذهیب میپرداخته‌اند .

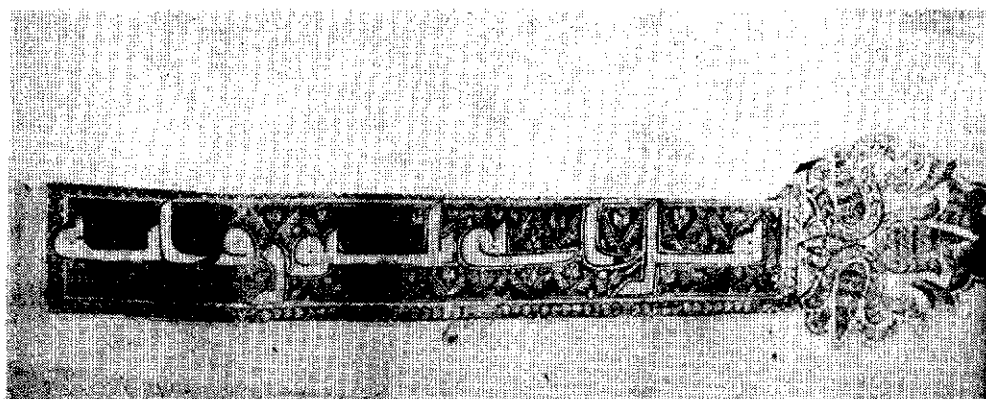
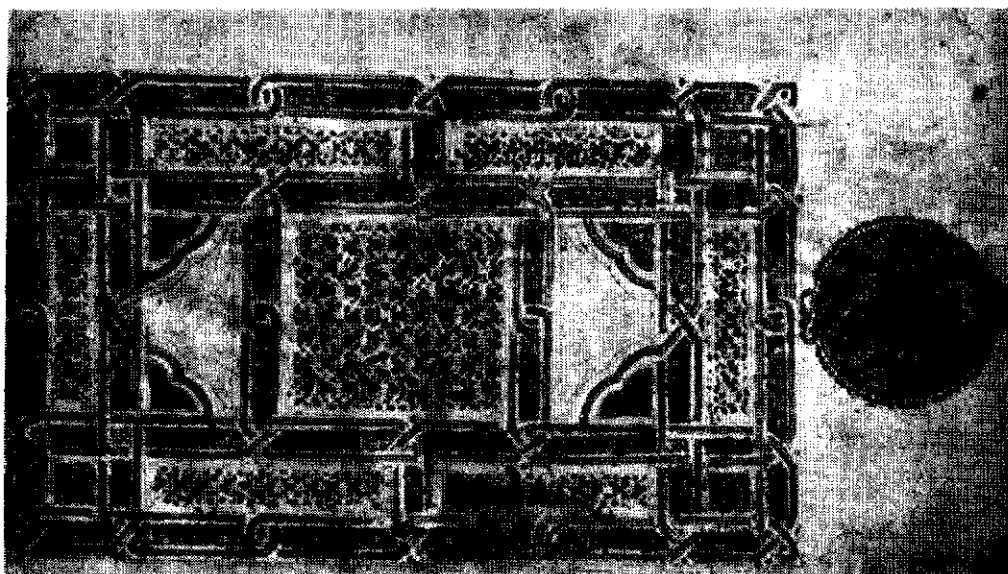
ضمن صفحات بدست‌آمده از کاوشهای علمی تورفان ملاحظه میشود که نقاشان و خطاطان آن زمان توانسته‌اند بنحو زیبایی خطوط را با نقوش ترکیب نمایند و این سبکی است که در دوران اسلامی نیز متداول و معمول گردیده است .

فن تذهیب روز بروز راه کمال پیمود زیرا بهمان اندازه که نسبت بخوشنویسی توجه میشد فن آرایش و تذهیب نیز مورد علاقه بزرگان و امرا واقع گردید تا جائیکه در نقاط مختلف مملکت بخصوص خراسان ، مراکزی جهت تعلیم و پرورش علاقمندان در این فن بوجود آمد . در دوران اولیه خود خطاطان کار تذهیب را بعهده داشته‌اند ولی بتدریج تقسیم کار بین هنرمندان متداول و مرسوم گردید . با احتمال قوی اول خطاط یا خوشنویس کار خود را انجام میداده یعنی نسخه کتاب و یا قرآن را می‌نوشته و در ضمن کتابت آن مقداری را که برای کشیدن صور و یا مذهب کاری لازم بوده است در صفحات خالی میگذارد ، بطوریکه بعضی از این کتابها که هم اکنون در دست می‌باشد می‌نمایند که قسمتی از کار تذهیب ناتمام مانده است .

درباره هنر نقاشی و مذهب کاری در قرون اولیه اسلام اطلاع زیادی در دست نیست . قدیمترین اثری که از این هنر باقیمانده تنها روی قرآن‌ها آنهم از قرن سوم هجری بعد میتوان ملاحظه نمود . این قرآنهای نفیس که غالباً بدستور سلاطین و امراء وقت تهیه میشد سعی میگردید که بطرز بسیار عالی آرایش گردد .

از طرز تذهیب و آرایش قرآنهاییکه قبل از این زمان تدوین گردیده اطلاع چندانی در دست نیست ولی شاید بتوان تاریخ آرایش و تذهیب قرآن را همزمان با نوشتن آن دانست باین معنی که نخست بمنظور تعیین سرسوره‌ها ، آیه‌ها ، جزوه‌ها و سجده‌ها آن را بنوعی تزئین مینموده‌اند . رفته رفته علاقه مفرط مسلمانان بقرآن و همچنین عشق بتجمل ، هنرمندان را بر آن داشت تا در تذهیب آن دقت بیشتری بکار برند و در نتیجه این آثار از صورت سادگی بیرون آمد و جنبه تزئینی بخود گرفت بخصوص که این قرآن‌ها برای امرا و بزرگان و دولتمندان روز نوشته میشد و این امر خود یکی از علل توجه هنرمندان به تزئین بیشتر و بالاخره موجد تکامل فن تذهیب گردیده است .

قدیمترین قرآنهای باقیمانده از قرون اولیه اسلام همگی بخط کوفی است ، نقش و تزئین آنها تقریباً یکنواخت بوده فقط دو صفحه اول و گاهی دو صفحه آخر با نقوش هندسی آرایش گردیده‌اند . سرسوره‌ها نیز غالباً دارای نقوش تزئینی بوده و عموماً در سمت راست آنها یک یا چند گل درشت و ترنج طرح مینموده‌اند . شروع سوره و اسم آن را هم بقلم زر مینوشته‌اند و نقطه‌های حروف را با رنگ قرمز و سبز و یا زعفران و آب طلا مشخص مینموده‌اند . محل حزب‌ها و سایر

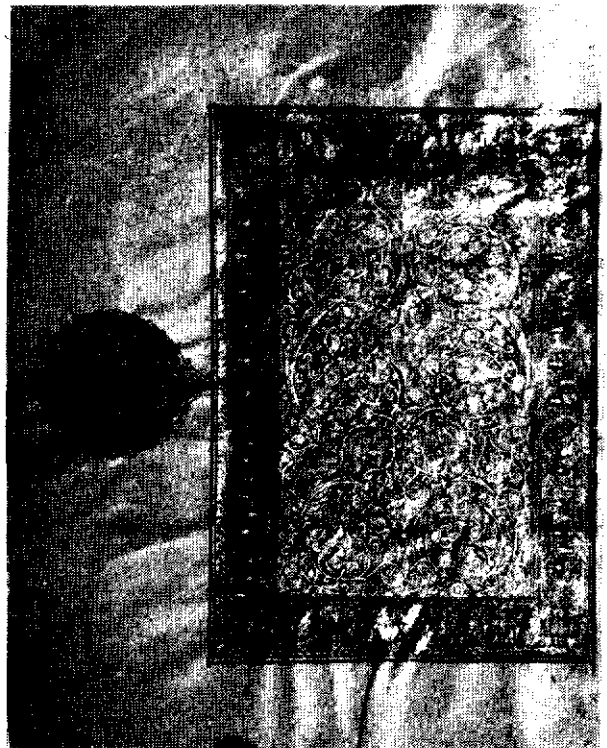

بالا : تذهیب قرآن در آغاز قرن سوم هجری پایین : تذهیب قرآن بخط کوفی - قرن سوم هجری

از نظر اسم ، همین امیر غوریان می باشد که قرآن بنام او مصور است. در اواخر قرن هفتم و اوائل قرن هشتم هجری شهر تبریز یکی از مراکز مهم برای تشویق و پرورش هنرمندان بشمار میرفت و این امر موجبات توسعه و تکامل فن نقاشی و تذهیب را فراهم ساخت ، بخصوص در اوائل قرن هشتم بهمت سعی خواجه رشیدالدین که بانی ربع رشیدی در نزدیکی شهر تبریز است توجه بیشتری برای کتابت قرآن و کتاب و آرایش و تذهیب آنها مبذول گردید و در نتیجه مکتب جدیدی که به مکتب تبریز معروف گشت بوجود آمد که در هنر نقاشی و فن تذهیب دوره های بعد تأثیر بسزائی نموده است .

از تغییراتی که در طرز تذهیب و آرایش قرآن و کتاب حاصل گردیده اینست که اشکال هشت گوش و ستاره های دوازده

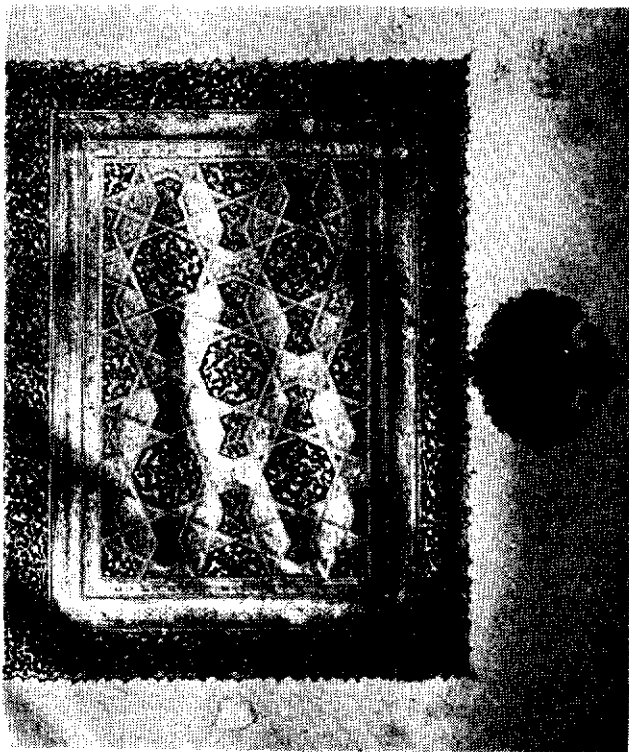
طرز تزئین و تذهیب قرآنهاى قرن ششم با روشی که در دوره های قبل بکار برده شده اختلاف پیدا میکند باین معنی که تزئینات از حال سادگی خارج شد. و نقوش هندسی جای خود را به طرحهای شاخ و برگ دار داده اند . این گلبرگهای بهم پیچیده انسان را بیاد نقوش سلجوقی که بر روی مساجد این دوره در اصفهان و قزوین و اردستان بنا شده اند میاندازد . از دوره سلجوقی تعدادی قرآنهای مذهب باقیمانده که شاید یکی از بهترین و نفیس ترین انواع آن قرآنی است با تفسیر در چهار مجله که در سال ۵۸۴ فراهم گردیده است . این قرآن برای مطالعه امیر غیاث الدین ابوالفتح محمد بن سام تهیه و کاتب آن محمد بن عیسی بن علی نیشابوری است و لی متأسفانه از نام مذهب آن ذکری بمیان نیامده و احتمال فراهم آوردن آن در خراسان

راست : تذهیب قرآن مربوط بقرن هفتم هجری

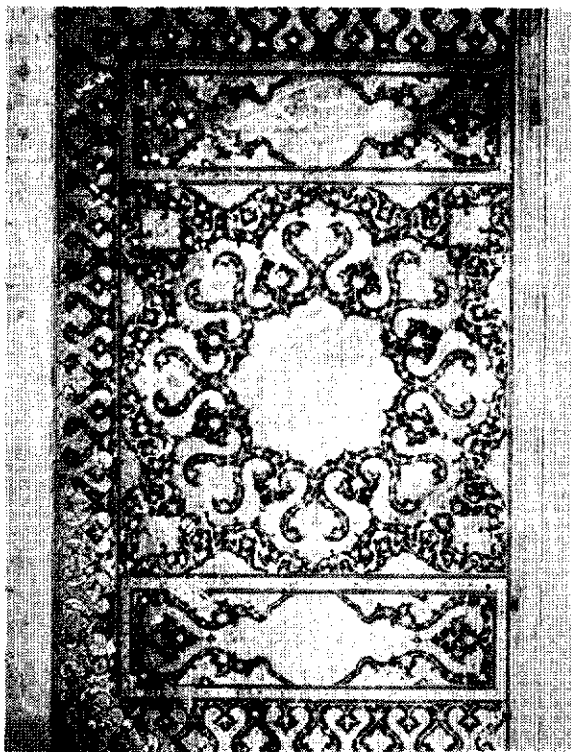
چپ : تذهیب قرآن مربوط بقرن ششم هجری

پائین : تذهیب قرآن کار محمد بن ایبک در سال ۷۰۴ هجری

پر به صورت مرکب یا مجزا از هم بر سر لوح‌ها دیده میشود ،
و نیز ستاره‌های آبی‌رنگ و گل‌های پرپر کوچک برای تزئین
بکار میرفته است . سرسوره‌ها نسبتاً پهن و با خط کوفی روی
زمینه لاجوردی با شاخ و برگ درشت نموده شده است .
در حواشی قرآن نیز گاهی نقش تزئینی از طرح‌های اسلیمی
دیده میشود که از حیث رنگ‌آمیزی بسیار جالب میباشد . علاوه
بر رنگ طلا از لوان دیگر چون آبی ، قرمز ، سبز و پرتقالی
نیز استفاده میشده است . روی هم رفته در این دوره صنعت تذهیب
باوج کمال و ترقی خود رسیده است .

دوره تیموری از دوره‌های بسیار مهم و پر رونق و اعلاى
هنر مذهب کاریست . سلاطین تیموری همه مشوق هنر کتاب -
نویسی بوده‌اند که بزرگترین و مهم‌ترین آنها بایسنقر میرزا

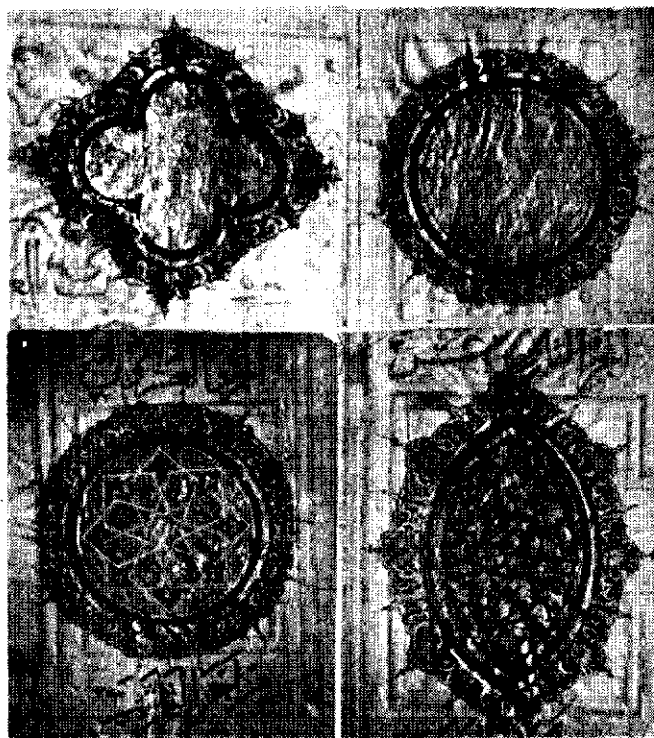

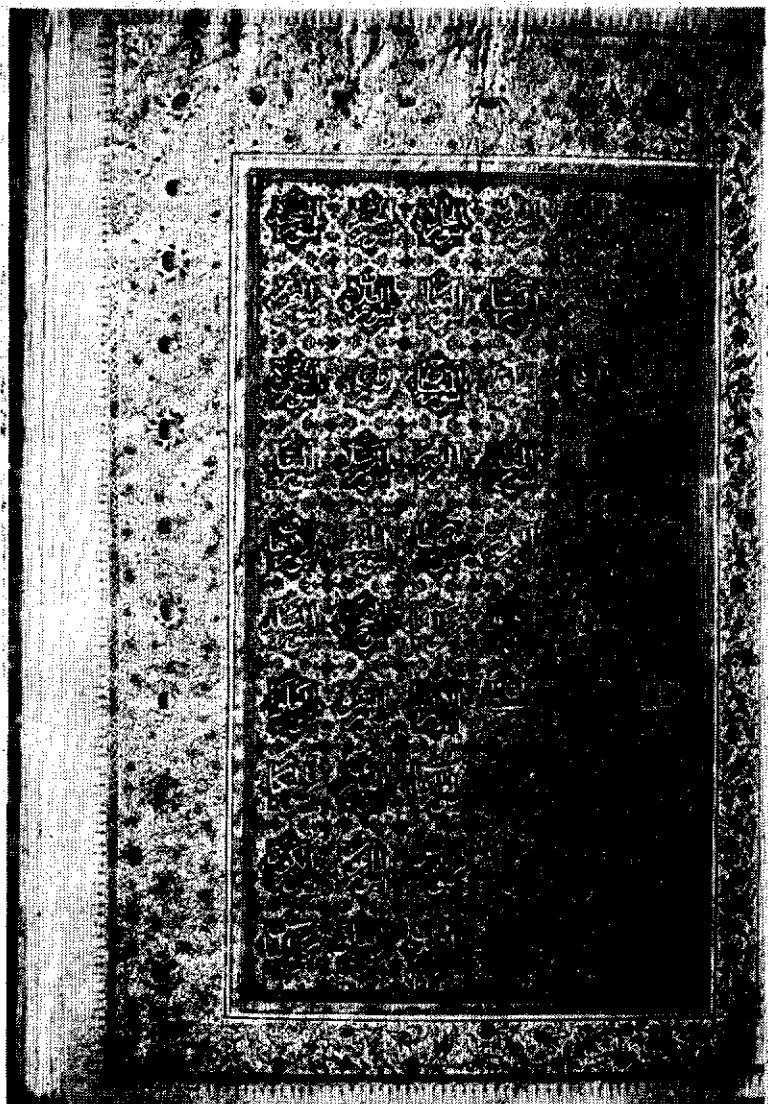
راست : تذهیب قرآن رقم عزیز بن محمد - حدود قرن نهم هجری

چپ : سر لوح قرآن - قرن دهم هجری

پائین : نمونه‌های مختلف از تذهیب قرآن مربوط بقرن دوازدهم هجری

پسر شاهرخ بوده است چه این شاهزاده علاوه بر اینکه خود
 بشخصه مردی هنرمند و از فنون کتابت و خط و تذهیب و نقاشی
 بهره‌مند بود، جمع‌کننده از هنرمندان که از سراسر امپراطوری
 تیموری گرد آمده بودند در دربار و دارالعلم و کتابخانه‌ای که
 در هرات بنیاد نهاده بود می‌زیستند. در این شهر کاغذ ساز،
 خطاط، تذهیب‌کار، صحاف، رنگ‌ساز، نقاش و امثال این
 قبیل هنرمندان در تهیه کتب که می‌توان بعضی از آنها را از
 نفیس‌ترین و زیباترین کتابهایی که تا کنون تهیه شده دانست
 با یکدیگر همکاری و تشریک مساعی مینموده‌اند. در این زمان
 هنرمندان توجه زیاد به ترسیم اشکال نباتات و گلها و مناظر
 طبیعی و گاهی اشکال طیور مبذول داشته‌اند. قرآنهاى این
 دوره مخصوصاً آنها که برای شاهرخ و بایسنقر میرزا فراهم

تذهیب قرآن مربوط به اوایل
قرن سیزدهم هجری

شده در زمره زیباترین تذهیب کاریهاست . طلا و لاجورد یکی از عوامل اصلی کار آنها بوده و در همه حال برای آرایش و تذهیب کتاب و قرآن از آنها استفاده میشده است . صنعت تذهیب که در دوره تیموری راه کمال پیمود در زمان صفویه نیز ادامه یافت . در این زمان زمینه معمولاً آبی رنگ است و تقسیمات کوچکتر برنگ طلائی و سیاه دیده میشود . طرحهای تزئینی برنگ سفید و زرد و سرخ و آبی و سبز است . تذهیب کاری و نقاشی با طلا در دوره صفویه ترقی کرد . بسیاری از نسخ باقیمانده از این زمان حاشیه بزرگی دارد که مناظر طبیعی و اشکال انسان و حیوان بر آن نقاشی شده و برنگ طلائی و سبز و زرد در آنها بکار رفته است .